

Prethodno priopćenje UDK 2–282.4(436)(045)

82(497.13)

1 Kant, I.

doi: 10.21464/fi39307

Primljeno: 12. 4. 2019.

Ivana Mikulić,¹ Željko Senković²

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Ul. Lorenza Jägera 9, HR–31000 Osijek

¹ipepic@ffos.hr, ²zsenkovic@ffos.hr

Onkraj nauka kršćanskoga: Austrijski katekizam u hrvatskoj književnoj kulturi 18. stoljeća i Kantova misao prosvjetiteljstva

Sažetak

Hrvatska je književna kultura u 18. stoljeću obilježena stilskim pluralizmom, s tim da se najčešće ističe njezin prosvjetiteljski karakter s naglašenom didaktičkom (odgojnom, moralističkom, katoličkom) i utilitarističkom dimenzijom. Austrijski katekizam temeljna je knjiga školskog vjeronauka od 1777. do 1847. godine u cijeloj Habsburškoj Monarhiji te ima važnu ulogu u odgoju djece, ali i cijele obitelji, odnosno društvene zajednice u duhu jozefinističke politike. Navedena tematika razmatra se u perspektivi Immanuela Kanta kojemu je bilo važno istaknuti opasnosti u koje fetišizacija crkvenih normi može voditi te razviti kritičke momente slobode i odgoja. Izostanak prosvjetiteljstva u hrvatskim zemljama Habsburške Monarhije kompleksno je uvjetovan: od religijskog otpora promjenama u društvu i političkom smislu, do zaostalosti i neobrazovanosti velikog dijela stanovništva, što je odgovaralo hrvatskom plemstvu i kleru.

Ključne riječi

modernizacija, Austrijski katekizam, obitelj, odgoj, Immanuel Kant, prosvjetiteljstvo, kršćanstvo

U duhu »prosvijećene modernizacije«¹

Kroz čitavo razdoblje ranoga novovjekovlja, uključujući i njegovo posljednje, 18. stoljeće, politička rascjepkanost hrvatskih zemalja jedna je od temeljnih značajki državno-političkoga, ali i književno-kulturnoga razvoja Hrvatske.² Razjedinjenost među trima moćnim državama – Habsburškom Monarhijom, Mletačkom Republikom i Osmanskim Carstvom (uz iznimku Dubrovačke Republike) uvelike će usmjeravati i određivati politička gibanja i promjene u hrvatskim krajevima, odnosno »hrvatsko povijesno iskustvo ranoga novog vijeka uvelike je ovisno o poznavanju imperijalnih zbilja od kojih je nera-

1

Pojam/koncept »prosvijećene modernizacije« preuzima se u značenju koje obrazlaže Zrinka Blažević u svojoj raspravi »'Prosvijećena modernizacija' – mogućnosti i ograničenja historijske konceptualizacije« (2014). Ukratko, riječ je o heurističkom okviru za historijsku konceptualizaciju složenih i proturječnih društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih promjena u Habsburškoj Monarhiji tijekom 18. stoljeća.

2

Ovaj je rad nastao u sklopu GIP-projekta br. 57338369 pod nazivom »Spuren deutscher Sprache, Literatur und Kultur in Kroatien – von den Anfängen bis in die Gegenwart« (»Tragovi njemačkoga jezika, književnosti i kulture na tlu Hrvatske – od početaka do današnjice«).

zlučivo« (Karaman, 2000: 11). Historiografska literatura koja se bavi poviješću Hrvatske u drugoj polovini 18. stoljeća redovito ističe dinamičnost tog povijesnog razdoblja i to prvenstveno na hrvatskome sjeveru, dok je na hrvatskome jugu kontinuitet osnovna karakteristika čitavog 18. stoljeća. Hrvatski krajevi od Rijeke, Hrvatskoga primorja, preko središnje i sjeverne Hrvatske do istočne Slavonije zahvaćeni su *terezijanskim* ili *jozefinističkim reformama*, odnosno reformama prosvijećenih habsburških vladara Marije Terezije (1740. – 1780.) i njezina sina Josipa II. (1780. – 1790.). Intenzivna reformska aktivnost na uređenju institucionalne infrastrukture zemlje rezultirala je značajnom izmjenom njenog upravnog mehanizma koji u relativno kratkom vremenskom razdoblju poprima elemente »modernosti« (Horbec, 2009: 3), tj. riječ je o *prijelaznom razdoblju* s istaknutom ulogom *etatističkoga* faktora (države) u protomodernizacijskim procesima kojim se transformira postojeće feudalno društvo i zatim postupno afirmiraju nositelji novoga građansko-kapitalističkoga poretka (usp. Karaman, 2000: 46–47).

Nizozemski povjesničar Pieter M. Judson izdvaja troje habsburških vladara – »prosvijećenih despota« – koji su nastojali preobraziti društva kojima su vladali: caricu Mariju Tereziju (1717. – 1780.) i njezine sinove cara Josipa II. (1741. – 1790.) i cara Leopolda II. (1747. – 1792.).³ Njihovi su zajednički dugoročni ciljevi bili:

»... stabilizirati državne financije oporezivanjem plemstva; podići produktivnost seoskih proizvođača slabljenjem – ili ukidanjem – feudalnih odnosa (...), poticati moralno i praktično obrazovanje svojih podanika i reformirati Katoličku crkvu stavljanjem vjerskih poslova pod državnu kontrolu.« (Judson, 2018: 42)

Po mišljenju sociologa Dinka Tomašića, reforme prosvijećenog apsolutista cara Josipa II. doživjele su slom, ali su ostavile idejnog traga i bile svojevrsna priprema za kratkotrajnu francusku vlast u hrvatskim zemljama nakon Francuske revolucije. Budući da je francuska uprava ukidala privilegije i smanjivala prihode povlaštenih slojeva, bunili su se protiv »jakobinske kuge«, kako su ih nazivali (usp. Tomašić, 2013: 170–172).⁴ U tim je procesima znakovit otpor plemstva i svećenstva ukidanju kmetskih odnosa i demokratizaciji društva. Taj otpor postojao je i prije i poslije francuske uprave. Slično ovisnosti hrvatskih zemalja o političkim kretanjima velikih europskih sila, konstantno je trajalo iskorištavanje širokih narodnih slojeva jer ih je hrvatsko plemstvo i svećenstvo htjelo zadržati u podređenom položaju. U toj društvenoj opresiji krije se odgonetka dugotrajne feudalne zaostalosti na hrvatskim područjima, kao i izostanak istinskog ostvarenja prosvjetiteljskih ideja. Povlašteni su slojevi tijekom 18. stoljeća u hrvatskim zemljama kočili širenje načela ekonomske i političke demokracije, kao i kulturnog i vjerskog liberalizma.

Prosvjetiteljstvo je u osnovi pokušavalo ukazati na potrebu afirmacije humanosti, pozivajući se na zajedničke općeljudske i razumske kriterije.

»Moderna europska povijest, od renesanse do prosvjetiteljstva, od Erazma do Rousseaua, povijest je snaženja odvojenosti javnih ustanova i religijskih tradicija, kao i povećanje pojedinačne slobode.« (Todorov, 2015: 51–52)

To što se taj proces nije događao istim intenzitetom u cijeloj Europi, štoviše, u nekim je područjima jako kasnio ili takoreći izostao, zasigurno je višestruko uvjetovano. Premda je tada u Europi svjetovna vlast Crkve u pravilu samo uzdržana, no ne i okončana, upravo su stupnjevi slobode ono što fino distingvira. Tamo gdje su ekonomska bijeda i kmetska poslušnost bili snažniji, pluralistički kulturni razvoj bio je u pravilu slabiji.

K tome, prosvjetiteljstvo je u 17. i 18. stoljeću razvijalo radikalnu kritiku religije. Primjerice, jedan od tada najpoznatijih kritičkih tekstova (*Traktat o tri prevaranta*),⁵ anonimni je tekst o Isusu, Muhamedu i Mojsiju, a bavi se kritikom neznanja, nekritičkog tradicionalizma, predrasuda, autoriteta, slijepih navika. No bez obzira jesu li autori takvih spisa i sami ponekad zastupali svojevrsni fanatizam i radikalizam, prosvjetiteljska kritika religije upozorila je na ideologijske, političke i instrumentalne zloupotrebe religije. Gdje se takva kritika razvila, omogućen je napredak u području prava i cijelom društvu. Gdje je pak izostala, kao u područjima koja ovdje razmatramo, i dalje je vlast legitimirana Božjom milošću, što je nažalost često značilo i izostanak napretka u svijesti o slobodi.

Prosvjetiteljsko veličanje razvoja znanja i zanimanje za znanost i humanističke studije otvaralo je put sekularnim pristupima put sekularnim pristupima vladanju, ali Marija Terezija i njezini sinovi i dalje su priznavali temeljnu vrijednost religije u društvu (usp. Judson, 2018: 43).⁶ Nastojeći formirati državnu Crkvu koja će služiti interesima Monarhije, carica je najprije preustrojem školskog sustava omogućila veći nadzor države nad crkvenim učilištima i zavodima, smanjujući tako utjecaj isusovaca, kao i njihova učenja uvođenjem školskih priručnika u jansenističkom duhu⁷ (usp. Novak, 2013: 169). Naime, dok su isusovci bili humanisti, koji su smatrali da obrazovanje treba biti asimilirano u tradiciju, stavljajući naglasak na oponašanje (*imitatio*) i na grčke i rimske klasike kao autoritete, ranonovovjekovna politička teorija (osobito zagovarana u srednjoeuropskim monarhijama) bila je sklonija filozofiji Francis Bacona. Bacon je pak skolastičko i humanističko filozofiranje držao ja-

3

Povjesničari često ukazuju na razlike između *tezijanskog* i *jozefinističkog* sustava vladavine, s tim da se razdoblje vladavine Marije Terezije navodi i kao prva faza jozefinizma ili *rani jozefinizam*. To razdoblje karakterizira opredijeljenost carice za obnovu katoličanstva i postupno provođenje reformnih zahvata uz uvažavanje raznovrsnosti postojećih odnosa. Vladavina Josipa II. razdoblje je *razmahnog ili radikalnog jozefinizma* i u znaku je radikalnih reformi političkih odnosa u Monarhiji, s ciljem jačanja uloge centralizirane državne vlasti u službi vladareva apsolutizma. Za vladavine njegovog brata, cara Leopolda II. (1790. – 1792.) počinje razdoblje *kasnog jozefinizma*, a jozefinizam prestaje tek za cara Franje Josipa (1848. – 1916.), potpisivanjem konkordata 1855. godine između Austrije i Svete Stolice (usp. Karaman, 2000: 64–65; Hoško, 2011: 50–51).

4

Mnoštvo je konkretnih društvenih i pravnih dobiti iz tog razdoblja: »Francuzi su donekle ukinuli postojeće društvene razlike i privilegije, odvojili su sudstvo od uprave, ustanovili su jednakost svijju pred sudom, ukinuli su torturu i batinjanje, uveli su u sud branitelje, reformirali su tamnice, oslobodili su kmetove i u nekim krajevima su predali zemlju u vlasništvo seljacima, podizali su škole (...), unapređivali zdravstvo (...). Ukratko francuska uprava u hrvatskim zemljama dokinula je staleški poredak i uvela demokratsku

organizaciju u cilju kulturnog i ekonomskog unapređivanja širokih narodnih slojeva.« (Tomasić, 2013: 172)

5

Usp. Anonymus, *Traktat über die drei Betrüger*, preveo Winfried Schröder, Meiner Verlag, Hamburg 1992.

6

Općenito su procesi *izgradnje države, discipliniranja društva i modernizacije*, koji se povezuju s izgradnjom institucije države u ranome novom vijeku, uvelike bili uvjetovani vjerskim pitanjima i previranjima. Stoga, pojam *konfesionalizacije*, nastao u njemačkoj historiografiji 1980-ih godina, postaje dominantan koncept razumijevanja ranonovovjekovne politike. Za razvoj kompleksne sociohistorijske paradigme konfesionalizacije zaslužni su njemački povjesničari Wolfgang Reinhard i Heinz Schilling (usp. Blažević, 2010: 513–526; Jukić, 2016: 85–98).

7

Jansenizam je učenje nazvano po nizozemskom teologu Corneliusu Jansenu koji je zajedno sa svojim sljedbenicima naučavao o božanskoj milosti, slobodnoj volji i predestinaciji. U 17. i 18. stoljeću jansenizam prera u religijski pokret unutar katolicizma. Obilježja su mu naglašavanje predestinacije, moralni rigorizam i žarka pobožnost (usp. Rebić, 2002: 394).

lovim jer je poticalo kontemplaciju i rezigniranost prema sudbini umjesto akcije i želje da se poboljša ljudsko stanje. Taj pogled koncentrirao se na znanje o suvremenom svijetu i na praktično znanje temeljeno na iskustvu, što je postalo osnovom spomenutoj političkoj teoriji koja je promovirala »državu blagostanja« (Shek Brnardić, 2009: 25–26). Iako je jozefinizam konglomerat različitih idejnih struja, prvenstveno se »očituje u provedbi državnih uredbi, obilježenih proturimskim cezaropapizmom i nadahnutih obnovnim katoličanstvom;⁸ posljednje ima pretežno jansenističke korijene i naslanja se na tzv. austrijski kasni jansenizam, a oboje su pak prožeti prosvjetiteljstvom« (Hoško, 2003: 9). Tako je car Josip II., u skladu s jozefinističkim političkim svjetonazorom, nakon ukidanja isusovačkog reda (papa Klement XIV. ukinuo ga je 1773. godine), izdao Patent o vjerskoj toleranciji (13. listopada 1781. godine), kojim je prvenstveno ograničio moć Katoličke crkve,⁹ a zatim je naložio ukidanje crkvenih redova i samostana na prostoru Monarhije (29. studenoga 1781. godine) koji se nisu bavili obrazovanjem, njegovom bolesnika i dušobrižništvom. Gledajući na Crkvu kao na isključivo društvenu organizaciju, čija je svrha poduprijeti politički, kulturni i materijalni napredak društva, jozefinizam, kao državni lik prosvjetiteljstva, preferirao je pastoralne djelatnosti župnika koje su se odnosile na katehizaciju u Crkvi i školi, propovijedanje, liturgijsko-sakramentalnu službu i socijalno-karitativno nastojanje (usp. Hoško, 2003: 145, 212, 240).

Nametanje morala: od *Općeg školskog reda (1774.) do Austrijskog katekizma (1777.)*

Potaknuta prosvjetiteljskim idejama, carica Marija Terezija započinje proces modernizacije školstva 1770. godine, kada izdaje značajan dekret po kojemu država (vladar) preuzima brigu za školu (»Die Schule ist und bleibt allzeit ein Politicum« – »Škola jest i ostaje zauvijek stvar države«) (Franković, 1958: 50). Cilj joj je bio podvrgnuti sve vrste školovanja državnom nadzoru, čime Katolička crkva gubi glavnu i jedinu ulogu u obrazovanju, ali i dalje odlučno utječe na njegov razvoj.¹⁰ Nacrt novog ustroja škola za Habsburšku Monarhiju izradio je augustinski redovnik Johann Ignaz von Felbiger (1724. – 1788.), koji je već imao iskustvo u reformi pruskoga školstva. Na osnovi njegove zamisli donesen je 1774. godine *Opći školski red (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen)* za austrijske i češke pokrajine i područje Vojne krajine. Potom, 1777. godine, donesen je *Sustav obrazovanja (Ratio educationis)* za Zemlje Krune sv. Stjepana, uključujući i Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo, koji je slična načela državnoga školstva uveo i u područje vladavine ugarskoga zakona (usp. Horbec, Matasović, Švoger, 2017: 15). Oba su zakona obrazovanje i nadzor nad školama namijenili i svećenicima i laicima, a u središte interesa stavljen je građanin države, odnosno podanik vladara. Povjesničarka Ivana Horbec ukazuje na ulogu obrazovanja u političkoj i socijalnoj disciplini podanika, a Felbigerove obrazovne ciljeve u Habsburškoj Monarhiji povezuje s pijetističkim školovanjem, čiji je cilj bio »kultivirati unutarnju duhovnost promicanjem pismenosti, ali s težištem na društvene obaveze individue, od kojih je najvažnija bila poslušnost prema autoritetu i jasna radna etika« (Horbec, 2009: 187). Međutim, pijetizam je bio karakterističan za protestantske zemlje, a u Monarhiji je utilitaristički pristup i vrijednost rada propagirao kameralizam.

U uvodnom dijelu *Općeg školskog reda* iz 1774. godine Marija Terezija u duhu prosvijećenog apsolutizma ističe sljedeće:

»Budući da Nam ništa toliko ne leži na srcu kao prava dobrobit zemalja od Boga povjerenih Našoj upravi i da običavamo neprestano brinuti o njihovu što većem promicanju, shvatili smo da odgoj mladeži oba spola kao najvažniji temelj prave sreće naroda uistinu zahtijeva pomniji uvid. To je pitanje privuklo na sebe Našu pozornost tim više što o dobrom odgoju i vodstvu u prvim godinama sigurno ovisi cijeli kasniji način života svih ljudi i oblikovanje duha te načina razmišljanja cijelih naroda. To se može ostvariti samo ako se dobro uređenim odgojnim i obrazovnim ustanovama rasprši tama neznanja i ako se svakome pribavi poduka primjerena njegovu staležu. Dakle, za ostvarenje toga toliko potrebnoga koliko i općekorisnoga krajnjeg cilja odredili smo da se za sve Naše njemačke nasljedne kraljevine i zemlje utvrdi ovaj sadašnji Opći zemaljski školski red.« (navedeno prema: Horbec, Matasović, Švoger, 2017: 51–52)

U nastavku *Reda* kroz 24 članka i priloge izlažu se organizacija školstva i osnovna načela obrazovanja. U sve tri vrste škola (normalne škole, glavne škole i opće ili trivijalne škole) učenici se podučavaju abecedi, slovkanju, čitanju, krasopisu i pravopisu, računanju, računovodstvu i dr., s tim da se na prvom mjestu navodi vjeronauk. Ovisno o vrsti škole satnica se razlikuje, međutim, temeljna je knjiga iz koje se poučava ista – *katekizam*:

»Podučavanje vjeronauka u svim školama ostaje prepušteno svećenicima. U normalnim i glavnim školama treba namjestiti vlastite svećenike učitelje koji svakodnevno trebaju podučavati najmanje jedan sat i objašnjavati katekizam, vjersku povijest, moral, poslanice i Evanđelja. Župnici ili vikari dužni su dvaput ili najmanje jednom podučavati katekizam (...).« (navedeno prema: Horbec, Matasović, Švoger, 2017: 57)¹¹

Tim zakonom katekizam postaje školska knjiga, a podučavanje u vjeri školski predmet. Počeci prijelaza katekizacije iz Crkve u školu započinju tzv. saganjskim katekizmima (1763. – 1776.), nastavljaju se šleskim (1766.) i bečkim katekizmima (1771. – 1776.), a sam prijelaz završava jedinstvenim *Austrijskim katekizmom*, propisanim za cijelu Monarhiju 23. kolovoza 1777. godine. Svrha katekizacije tako postaje djelovanje u smjeru ostvarenja općeg cilja jozefinističkog školovanja – odgoja vrijednih kršćana i dobrih građana (usp. Hoško, 1985: 132). *Austrijski katekizam* prisutan je u Hrvatskoj sve do 1847. godine, kad ustupa mjesto Deharbeovu katekizmu, koji je značio konačno oslobođenje od stoljetnoga jozefinističkog nasljeđa.¹²

8

Pojava obnovnog katoličanstva ili katoličkog prosvjetiteljstva ima uzroke svoje pojave, prije svega, u unutarnjim crkvenim razlozima kao što su: nedostatna izobrazba svećenstva, pravna ovisnost Crkve o Rimu, neangažiranost redovnika u pastvi, i to zbog izuzetosti od biskupske mjerodavnosti, nezadovoljstvo pastoralnom neučinkovitosti i jednostranim očitovanjima u oblicima duhovnosti i pobožnosti baroknoga kršćanstva (usp. Hoško, 2003: 77–78). Međutim, prema riječima Franje Emanuela Hoška, »jozefinizam je izigrao program obnovnoga katoličanstva, odlučan da ga provede u Crkvi neovisno o samoj Crkvi, posebno novim sustavom odgoja i izobrazbe klera, svjetovnoga i redovničkog. Obnovno katoličanstvo nije željelo Crkvu koja će služiti državi ni lik svećenika koji će biti 'koristan i pokoran građanin'; željelo je Crkvu nalik Pracrkvi, a svećenike koji će biti zauzeti i uspješni u pastoralnome djelovanju« (Hoško, 2003: 105–106).

9

Na razlog donošenja Patenta o vjerskoj toleranciji može se gledati i kroz prizmu gospo-

darske sfere. Naime, vjerski progoni bili su štetni za državu jer su uzrokovali velike migracije stanovništva, izazivali nered i nezadovoljstvo ljudi i omogućavali lakše uplitanje vanjskih faktora u politiku Monarhije (usp. Katušić, 2013: 17–18).

10

U hrvatskim je zemljama Crkva imala istaknutu ulogu u obrazovanju sve do duboko u 19. stoljeće, o čemu svjedoče brojni crkveni dokumenti poput zapisnika biskupskih vizitacija i dr. (usp. Horbec, Matasović, Švoger, 2017: 9–10).

11

Iz zakona je vidljivo kako cjeloviti religiozni odgoj i religiozna izobrazba imaju tri sastavna dijela: sustavno obrazovanje iz katekizma, poznavanje biblijske povijesti koja potvrđuje i potkrepljuje sadržaj katekizma i moralni odgoj utemeljen na katekizmu i Bibliji (usp. Cuvaj, 1910: 421–423).

12

Velika je zasluga biskupa Josipa Jurja Strossmayera što je taj katekizam preveden na

Osvrnemo li se na značenje pojma katekizam, s jedne strane, treba uzeti u obzir općereligijsko ili kršćansko-teološko određenje riječi katekizam (lat. *catechismus*) koja se prvotno (u ranoj i srednjovjekovnoj Crkvi) odnosila na kršćansku vjersku pouku, a od 16. st. naziv je za knjigu koja u obliku pitanja i odgovora obrađuje glavne istine i sadržaje kršćanske vjere: *Deset zapovijedi*, *Apostolsko vjerovanje*, pojedine sakramente, istine o Bogu, čovjekov odnos prema Bogu – svrha života, moralne obveze, molitve i dr. (usp. Rebić, 2002: 434). Povjesničar i teolog Guy Bedouelle izdvaja tri karakteristične crte katekizma kao osobite književne vrste: na prvom je mjestu osnovna crta katekizma gotovo redovito obraćanje djeci ili nepismenim odraslima; zatim pedagoška crta katekizma zamišljenog da se uči napamet (prvenstveno zahvaljujući izmjeni pitanja i odgovora) i crta službenosti, odnosno odobrenosti nauka (pravovjerja) (usp. Bedouelle, 1982: 36).¹³ S druge strane, u kontekstu filozofske misli prosvjetiteljstva katekizam također nalazi svoje mjesto. Kant u knjizi *Metafizika čudoređa* (1797), govoreći o katekizmu kao takvom, postulirao je tezu da religijskom katekizmu treba prethoditi moralni katekizam. Vrlo je zanimljivo njegovo etimologijsko i pedagoško inzistiranje na uvažavanju onoga što *katehetsko* zapravo jest. Naime, u tom djelu (§ 50) Kant razlikuje nekoliko oblika poduke: a) akroamatičku (nastava za slušatelje) i b) erotematičku (učitelj ispituje učenike o onome što ih želi naučiti). Ta se druga pak dijeli na: b1) dijalošku (ako ispituje ljudski um) i b2) katehetsku (ako ispituje samo pamćenje odgojenika). Specifičnost je katehetske metode (§ 51) što se ona događa kada učenik ne zna čak ni postavljati pitanja, nego samo učitelj pita. S obzirom na navedeno, u kantovskom se duhu može reći da osim ranog propedeutičkog momenta katekizam možemo shvatiti i kao vodič za one koji su još uvijek u moralnoj heteronomiji (treba im netko drugi ili nešto drugo kao vodič i moralni zakonodavac). Nadalje, Kant inzistira na prvenstvu moralnog:

»No u odgoju je najvažnije da se moralni katekizam ne iznosi pomiješan (amalgamiran) s religijskim katekizmom, a pogotovo da on ne slijedi nakon potonjega; nego da se moralni katekizam uvijek, i to s najvećim marom i opširnošću, dovede do najjasnijeg uvida. Jer bez toga poslije od religije ne postaje ništa drugo nego licemjerje, pa čovjek iz straha priznaje dužnosti i hini da sudjeluje u religiji koju ne nosi u srcu.« (§ 53)

Kantovo prvenstvo moralnog pred religijskim, dakle, treba ostvarivati i u vremenskom slijedu (s obzirom na odgoj), kao što ga treba misliti i kao prvotnog u ontologijskom smislu (ako moral, prema Kantu, i vodi religiji, u čovjeku samom je već sve ono što mu je potrebno i moguće kako bi postao dostojan blaženstva). Po tome je Kant istinski mislilac prosvjetiteljstva. Ono što se može dogoditi i što se događa kada nema ontologijskog prvenstva moralnog pred religijskim, jest vlast popovštine, religijsko praznovjerje i tlapnja, fetišizacija (o čemu piše 1792. godine u knjizi *Religija unutar granica pukog uma*). Stoga se iz njegove perspektive, koja nije bila protureligijska, istinsko prosvjetiteljstvo očituje i u slobodnom bogoštovlju, tj. služba Božja je zapravo moralna služba (usp. Kant 2012: 166). Na taj način postignuto je i specifično sublimiranje pojma katekizma: on može i treba imati moralan karakter, a tek nakon formativno-odgojnog učinka i religijski karakter, kako bi se izbjeglo vjerovanje samo u ono što se može historijski spoznavati i što bi bio jaram statutarnog zakona. Bilo mu je vrlo važno istaknuti opasnosti u koje fetišizacija crkvenih normi može voditi, raznovrsno i mehanički, da bi istaknuo prostor moralnosti koji je za njega ujedno uvijek i prostor slobode. To je u konačnici njegov specifičan prilog tumačenju katekizma: umjesto da u našu predodžbu o katekizmu nužno ulazi slika klera, ovdje je na djelu moment slobode i odgoja.

Kant, kao najznačajniji filozof nove epohe, ovdje nam je posebno značajan i zbog mišljenja ideje prosvijećenosti kao ideala kojemu čovječanstvo treba težiti. Kant za prosvjetiteljstvo kaže:

»Prosvijećenost je izlaženje čovjeka iz njegove nezrelosti koju je sam skrivio. Nezrelost je nesposobnost da se koristimo vlastitim razumom bez da nas tko drugi vodi. Ta nezrelost nije prouzročena vlastitom krivnjom ako njezin uzrok ne počiva na nedostatku razuma, već na odlučnosti i hrabrosti koristiti se vlastitim razumom bez vođenja od strane nekog drugog. Sapere aude! – imaj hrabrosti koristiti se vlastitim razumom! je, dakle, izborno geslo prosvjetiteljstva. Lijenost i plašljivost su uzroci zašto tako veliki broj ljudi, pošto su prirodu već dugo oslobodili od tuđeg vođenja, ipak doživotno ostaje nezrelim, a zašto drugima tako lako biva graditi se njihovim skrbnicima. Tako je ugodno biti nezrelim (...).« (Kant, 2000: 35)

Kantovo razumijevanje smisla prosvjetiteljstva, odnosno nikad završivog prosvjeđivanja, postalo je počelom jedne epohe čovječanstva, koja je umjesto predanosti autoritetu i tradiciji tražila smisao u snazi ljudskog uma. Njegovo *sapere aude* upućeno je svakom subjektu, a u ovom kontekstu možemo također reći: svakom narodu i društvu na putu sebeuspostavljanja u slobodi. To je sjevremenski poziv na mišljenje, samostalnost i oslobađanje od (samoskrivljene) nezrelosti. Taj poučak suprotan je religijskim naucima utoliko ukoliko u njima prevladava ideologijski moment, pogotovo ako se vezuju uz političku vlast i potpomažu tutorstvo i podložništvo. U ovdje razmatranoj kulturi političke i kulturne nezrelosti, predstavnici religije upravo su u sprezi s politikom držali veliki broj ljudi u prošlosti, pa su umjesto postajanja građanima, zapravo ostajali poslušnicima. Premda je pogrešno i iluzorno smatrati da je nasljeđe prosvjetiteljstva ili nasljeđe 1789. godine bilo garancija i ulaznica u političko-pravnu modernu, evidentno je da je njegov izostanak omogućio svakovrsna stagniranja: od pravnog do ekonomskog.

Francuski povjesničar i politolog René Rémond (1918. – 2007.), poznat i kao jedan od najvećih stručnjaka za povijest procesa sekularizacije, kaže kako su religija i moral po prirodi i po tradiciji najtješnje vezani. Društvo i država očekuju od Crkve da im pomogne u moralnom odgoju pojedinaca, a Crkva zauzvrat traži podršku i kodifikaciju suštine Božjih zapovijedi u civilno zakonodavstvo (usp. Remon [Rémond], 2017: 91–92). Povezanost se svjetovne i crkvene vlasti, »trona i oltara« u Habsburškoj Monarhiji očitovala kroz stoljeća, međutim, u tom odnosu Crkva je ostala uglavnom ravnopravna sve do jozefinizma. Jozefinizam stavlja Crkvu u službu države (usp. Hoško, 2011: 224–225). Svećenici su odgajani da budu čuvari javnog morala i postojećeg poretka, zapravo činovnici Crkve i države, a u djelovanju im je smjernice pružao i *Austrijski katekizam*, kao i njegova brojna tumačenja i razrade sadržaja. Takav dualizam države i Crkve još dugo će kočiti sekularizaciju.¹⁴

hrvatski jezik već 1861. godine, pa je ušao u uporabu puno ranije nego u Austriji, gdje je jedini dopušteni katekizam za sve austrijske biskupije sve do 1873. godine bio *Austrijski katekizam* (usp. Lakuš, 2007: 69).

13

Prosvjetitelji, a osobito francuski filozofi Voltaire i Jean-Jacques Rousseau, često su kritizirali katekizme i način njihova usvajanja učenjem napamet, uglavnom bez razumijevanja, kao crkvene dogme koje se nisu mogle razumski dokazati (usp. Jakšić, 1995: 80).

14

René Rémond ističe nedostake izraza *laicizacija/laicitet/laicizam* kada se koriste u komparativnim istraživanjima (francuski pojam obilježen je posebnom poviješću i dvosmislenošću između empirijskog i ideološkog značenja) i daje prednost riječi *sekularizacija* jer ona obuhvaća cjelokupno polje odnosa religije i društva, kako građanskog tako i političkog (usp. Remon [Rémond], 2017: 20–21).

U funkciji djelatne politike: odgojne i obrazovne ideje velikog *Austrijskog katekizma*

Povjesničar Neven Budak, pišući o mijenama svjetonazora u Hrvatskoj i Slavoniji u ranome novom vijeku, za prosvjetiteljstvo u Hrvatskoj kaže da je bilo uglavnom u funkciji djelatne politike, »svedeno na akciju odozgo, slično kao tri stoljeća prije humanizam i renesansa«, pa je, zapravo, barok u književnosti (u tek ponešto izmijenjenim oblicima) nastavio živjeti do kraja 18. stoljeća, pomalo i u pretpreporodnom razdoblju (usp. Budak, 2007: 189). I hrvatska književna historiografija, premda ističe prosvjetiteljski karakter književnosti 18. stoljeća, ipak naglašava njezinu *didaktičku* (odgojnu, moralističku, katoličku) i *utilitarističku* dimenziju,¹⁵ čime se, zapravo, uspostavlja svojevrsni *svjetonazorski kontinuitet* s prethodnim 17. stoljećem. Ta se svjetonazorska poveznica u književnosti može odrediti kao odjek katoličke obnove, a vidljiva je u izraženoj prisutnosti religioznih tema i motiva u svjetovnoj književnosti i u velikom zamahu produkcije književnih djela srednjovjekovne provenijencije (katekizama, molitvenika, zbirki propovijedi i dr.) (usp. Dukić, 2003: 487–488).

Nakon posttridentskih katekizama (Kanizijeva, Rimskog i Bellarminova), ali i naslanjajući se na njih, *Austrijski katekizam* – čije izvorno izdanje ima naslov *Der große Katechismus mit Fragen und Antworten zu dem öffentlichen und privaten Unterrichte der Jugend, in den k. k. Staaten* (Beč, 1777.) – pojavio se ubrzo u sedam različitih redakcija, a na hrvatskom jeziku u tri različita izdanja: mali katekizam, srednji katekizam i veliki katekizam (usp. Hoško, 1985: 179). Prije ostalih redakcija na kajkavskom je narječju preveden srednji pod nazivom *Menjši katekizmuš za navučanje ladanjske dece* (Zagreb, 1780.). Nakon njega slijedili su prijevodi malog katekizma, dok je prvo poznato izdanje velikog katekizma priredio sin Matije Antuna Relkovića – Josip Stipan Relković (1754. – 1801.) – pod naslovom *Veliki katekizam i iz njega izvedene najpoglavitie istine kerstjansko-katholicsanskog zakona za koristno pojavljenje nauka o izkushavanju uzrastnie mladexi u pitanjih i odgovorih: za Slavoniu* (Osijek, 1800.).

Namjera je ovoga rada na primjeru navedenog *Velikog katekizma*¹⁶ i njegova tumačenja u djelu *Raztolnačenja zvrhu Velikoga katekizmuša vu cesarsko-kraljevskih državah* (Zagreb, 1796. – 1802.)¹⁷ Josipa Ernesta Matijevića (1742. – 1808.)¹⁸ analizirati odgojno-obrazovne ideje i moralne pouke jedinstvenog jozefinističkog katekizma. U tom se smislu pozornost usmjerava na dijelove *Velikog katekizma* i *Raztolnačenja* koji govore o obitelji.

U to vrijeme obitelj i obiteljska privreda predstavljaju osnovicu društvenog poretka, a pojam »obitelj« još uvijek, kao i u srednjem vijeku, označava sve osobe koje ovise o vlasniku zemlje: suprugu, djecu, roditelje, sluge i goste. Država i obitelj izjednačene su u slici apsolutističkog vladara kao »zemaljskog oca«, tj. naglašavanjem autoriteta oca kao glave obitelji osiguravao se politički i društveni poredak (usp. Dincelbaher [Dinzelbacher], 2009: 60). Jelena Lakuš, analizirajući katekizamsku literaturu tiskanu u dalmatinskim tiskarama u prvoj polovini 19. stoljeća, utvrđuje utjecaj jozefinističkog duha. Taj utjecaj uočava na nekoliko razina: kroz promicanje ideja *hijerarhijskog modela društva*, *paternalističkog odnosa vladara prema podanicima* i *isticanja božanskog suvereniteta vladara* (usp. Lakuš, 2007: 67–84). Navedene ideje potvrđuju se i u sjevernohrvatskoj (slavonskoj i kajkavskoj) katekizamskoj književnosti nastaloj na temelju velikog *Austrijskog katekizma*, što se u nastavku rada potvrđuje kroz analizu obiteljskih odnosa i odgojno-obrazovnih funkcija obitelji. Na prvom je mjestu odnos između roditelja i djece, a potom

se tumače odnosi između duhovnih i svjetovnih poglavara i podložnika koji podrazumijevaju odnose u široj društvenoj zajednici, tj. između: gospodara/gospode i službenika/sluga, školskih *navučitelja* i učenika, starijih i mladih te (samo)vladara i podložnika.¹⁹

a) *Roditelji i djeca*

U okviru tumačenja četvrte Božje zapovijedi u *Velikom katekizmu* osobito se zapovijeda

»... da dica i mladi svoje roditelje i starije ljube, poštuju, njimah služe i u svemu, što nije protiva Božjimah zapovidmah, poslušni budu; u duhovnimah i tilesnimah potribamah njimah na pomoć pristanu i za nje Boga mole.« (VK, 47)

Roditeljski autoritet potvrđuje se također i kroz određene dužnosti, od kojih je na prvom mjestu sljedeća zapovijed:

»I. Dicu i mlađe svoje u pravom zakonu i drugimah potribnimah znanjih ili sami, ili po drugimah naučiti i k strahu Božjemu pritezati.« (VK, 48)

I u Matijevićevu je priručniku osobit naglasak na odgoju u kršćanskoj (rimokatoličkoj) vjeri, stoga se apelira na dužnost roditelja da šalju djecu na kršćanski nauk u školu ili u *farnu* (župnu) crkvu. Poticaj za to treba biti i izrazito zabrinjavajuća slika hrvatske stvarnosti:

»Vidi se, o žalost! ter ravno najveć vu Horvatskom orsagu da vnogi vu velikoj starosti od dužnostih vere najmenje znaju, koji vu mladosti niti škole, niti navuke keršćanske pohađali su. Vsigidar pri oneh vrstneš nahada se žalostno i škodljivo neznanje vu veri, pri kojeh temelj navuka ovoga vu školah ne postavljjen.« (RVK, III, 132)

Osim vjerskog odgoja, dužnost je roditelja i pripremiti djecu za što kvalitetniji (sretniji!) život u zajednici tako što će ih, ako je moguće, »dati vučiti čteti, pi-

15

Zaokupljenost temeljnim pitanjima sveopće reforme društva pozivanjem na mišljenje, razum i mudrost, te okrenutost filozofije praktičnim iskustvima i kategoriji korisnosti (*estetički utilitarizam*) sasvim su korespondentne pojave s općim europskim prosvjetiteljskim strujanjima, međutim, s tom razlikom da one kod hrvatskih autora funkcioniraju više kao ideološka uvjerenja, nego kao filozofski razrađene misli (usp. Schiffler, 1997: 96–113; Posavac, 1991: 105–115).

16

Izvornik se čuva u Gradskoj knjižnici u Zagrebu, u Zbirci Rara pod signaturom R–336. Svi citati iz izvornika u nastavku rada donose se u transkribiranom obliku na taj način da se u zagradu stavlja skraćena naslova VK i broj stranice na kojoj se citat nalazi u navedenom izdanju.

17

Izvornik se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u Zbirci rijetkosti pod signaturom RIID–16°–101a. Svi citati iz izvornika u nastavku rada donose se u transkribiranom obliku na taj način da se u zagradu stavlja skraćena naslova RVK, broj sveska i broj stranice na kojoj se citat nalazi u navedenom izdanju.

18

Matijevićeva *Raztolnačenja* prijevod su priručnika Johanna Nepomuka Langa (1770. – 1841.), čiji je naslov *Erklärungen über den großen Katechismus in den Kaiserlich-Königlichen Staaten*, sv. 1–5, Augsburg 1794. – 1801.

19

I u suvremenom *Katekizmu Katoličke crkve* slično je poimanje obiteljskih odnosa, o kojima se govori u okviru tumačenja četvrte Božje zapovijedi: »Četvrta zapovijed izričito se obraća djeci u pogledu odnosa s ocem i majkom, jer je to najopćenitiji odnos. Tiče se također rodbinskih odnosa s članovima obiteljske skupine. Traži iskazivanje časti, ljubavi i priznanja djedovima i precima. Proteže se napokon na dužnosti učenika prema nastavnicima, zaposlenih prema poslodavcima, podložnika prema poglavarima, građana prema domovini, prema javnim službenicima i vladarima. Ova zapovijed uključuje i podrazumijeva dužnosti roditelja, skrbnika, učitelja, poglavara, načelnika, državnika, svih koji vrše vlast nad drugima ili nad nekom zajednicom osoba.« (*Katekizam Katoličke crkve*, 1994: 547).

sati i računati kajti znanost ove za povekšati sreću njihovu vnogo pripomažu i kruto potrebne jesu da jednoč svoje rukotvorstvo, trgovinu i ostala posluvanja z hasnum opravljati budu mogla« (RVK, III, 137–138). Osposobiti djecu za budući rad znači odgajati ih da budu samostalni, a ne »nehasnoviti i mangujući kotrigi države i tak obćini« (RVK, III, 138). U nastavku se tumači koje su to *srećne osebitosti* djece pa se tako navode: krepost, mudrost, *pravotvornost*, dobro držanje, *zavuzdanje pohotnostih*, marljivo ispunjenje dužnosti, istinski strah Božji i prava pobožnost. Ako se te vrijednosti usade još kod male djece, ona će kao stariji postati »verni zakonski ljudi, skrblijivi gospodari, dobrotivni poglavari, ponizni podložnici, mirni susedi, hasnoviti varašani i bogabojeći kršćeniki. Samoladavca budu ljubila, budu njemu pokorna i verna« (RVK, III, 143). Konačno, bez dobrog roditeljskog odgoja nema uređenog i sretnog društva i države u kojemu svaki član ispunjava dužnosti svoga staleža:

»... gde su poglavari skozljivi, vljudni, milostivni; podložnici pako pokorni, poslušni i mirni (...), gde željan i rukotvornik v delu marljiv, tergovec istinski i pošten, bogati dobrotiv i milosrden, siromak pako vu svojem stališu zadovoljen žive (...), gde, z jednum rečjum, vsigder red dober, ljubav na delo, želja domovini hasneti, vernost proti samoladavcu, mertučlivost, istina, pravednost, pokoj i mir ladaju.« (RVK, III, 144)

b) Poglavari i podložnici

Kada je riječ o odnosu poglavara (bilo duhovnih ili svjetovnih) i podložnika, onda se općenito naglašava kako »[p]odložnici prama svojimah poglavarom, bili oni zli, ili dobri, dužni su tako držati se, kako se dica prama roditeljom svojim držati moraju« (VK, 48). Slično vrijedi i za odnos poglavara prema podložnicima, a »osobito dužni su svoje podložnike u pravom zakonu uzdržati, njimah pravicu činiti, nje protiva nepravdi i sile činenju braniti« (VK, 49). Od svih duhovnih poglavara (rimskog pape, biskupa i *plebanuša*) najveći se značaj pridaje *plebanušu* (župniku), za kojeg se kaže da je u određenoj općini: *mešnik*, *pastir*, *sudec*, *vračitel duše* i *otec* (RVK, III, 151). Takav višestruki značaj *plebanuša* obvezuje da ga se: poštuje (kao *poslenika*, *pripomoćnika Božjega*), ljubi, sluša, u miru s njim živi, uzdržava i moli Boga da mu bude milostiv. Sluge su pak dužne poštovati svoje gospodare jer su oni *namestniki Božji* i njihove zapovijedi »prez pogovorenja, mrmranja z veseljem prijeti« (RVK, III, 155), osim ako se protive Božjim zapovijedima i evanđelju. Također, sluge moraju biti zadovoljne dogovorenom plaćom do kraja službe, a među njihove dužnosti spadaju i prilično delikatne zadaće kao što je pomoć u odgoju gospodareve djece²⁰ te diskrecija i odanost obitelji.²¹ S druge strane, gospoda(ri) i gospodarice trebaju se prema slugama odnositi kao prema slugama Božjim; sa strpljivošću, uljudnošću, ljubavi, čednošću, krotkošću, a ne kao prema robovima:

»Z njimi preveč oštro kakti z sužnji baratati, nje z nedostojnemi, špotlivemi rečmi, z kletvami, psovanjem, kudenjem, vudarci ražalostiti, ne človečansko, jošče menje kršćansko ponašanje.« (RVK, III, 159)

Jednako se tako od gospodara traži da brinu o duhovnom dobru svojih sluga, tj. da ih odvrćaju od zla i potiču na odlazak na misu, propovijed i kršćanski nauk (katehezu).

U sjeni velikog značaja *plebanuša* ostao je kod Matijevića *školnik mesta*, za kojeg se samo kaže kako je »hasnovit i potreben človek kakti prvi pripomoćnik plebanuša vu odhranjenju i navučanju dece, vrstneh i isteh starih« (RVK, III, 161). Poštovanja su vrijedni i stariji ljudi, a tolarentan treba biti i prema

strancima i inovjercima jer »[z]aisto kruto mrsko je čuti kada se veli od koje- ga mesta da su vu njem neuljudni i nečedni ljudi« (RVK, III, 162).

Najistaknutiji i najopširniji dio tumačenja četvrte Božje zapovijedi u Matije- vićevu priručniku ima naslov »Od dužnostih podložnikov proti ladavcu drža- ve« (od 164. do 180. stranice). U njemu se apostrofiraju *farniki* (župnici) kao prvi koji trebaju shvatiti značenje tih dužnosti koje nisu samo obične građan- ske nego svoje utemeljenje imaju u kršćanskoj vjeri. Opširno obrazloženje o značaju vladara/poglavara počinje rezoniranjem o životu ljudi u zajednici:

»Skupno življenje ne more stati prez poglavarstva, kajti ljudi vu občinskom, iz kojeh skupno življenje biva, več na zlo kak na dobro jesu nagnjeni. Da bi nikakveh poglavarov ne bilo, ah dobri Bože, kaj bi bilo vu varašeh, selah i vu celeh orsageh drugo videti kak strašne i odurne smutnje, razlejanje vseh hudobih, vkanjuvanja, krivice, siločinstva, tolvajstva, tatbine, nemila i krvoločna vumarjanja! (...) Zato anda jesu poglavari da oni za dobro i segurnost svojeh podlož- nikov naredbe i zapovedi napravljaju (...).« (RVK, III, 165)²²

Postoje veliki i mali poglavari koji se različito nazivaju u pojedinim krajevi- ma i državama, dok je nedvojbeno da se njihov najveći poglavar naziva *cesar*, odnosno *samoladavec*.²³ A »[n]ajveksi države ladavec poštuovati se mora; to je, dragi moji farniki, očivesta zapoved vere, zapoved Božja« (RVK, III, 167). Osim što je namjesnik Božji, njemu se mora iskazivati poštovanje i ljubav kao prema ocu i majci »kajti on skrbeči se za dobro svojeh podložnikov je njihov otec« (RVK, III, 168). *Farnici* su i te kako odgovorni u brizi da podložnici budu vjerni i pokorni svom vladaru jer nema veće opasnosti za državu od *puntarije* (bune).²⁴ Upravo je Marija, Isusova majka, najbolji primjer poslušnosti svjetovnom poglavaru jer se odazvala na popis cara Augusta. U konačnici, podložnici uglavnom razmišljaju u okvirima vlastitoga dobra ili koristi lokal- ne zajednice, a *samoladavec* rasuđuje i odlučuje misleći uvijek na »dobro ob- činsko« – »občinski mir i segurnost svojeh državih braniti« (RVK, III, 178). Samorazumljivo je da u *Austrijskom katekizmu* imamo tradicionalne patrijar- halne obrasce koji su urali u religijsku sferu. Religije pak u toj epohi hiposta- ziraju društveno vodstvo i potpomažu ih na svim područjima: od ekonomskog do odgojnog. Što se tiče tradicionalizma, osim otpora promjenama koje su se događale u zapadnoj Europi, važno je podcrtati trajnost običaja (čiji su glavni izvršitelji i čuvari *pater familias* i svećenik), oni su prokušani, a pozivanjem na davninu i Boga zadobivaju snažan legitimitet. Sve što bi odstupalo mora se disciplinirati vraćanjem na staro, pa se može reći i da je duh patrijarhata u

20

»[R]oditelom vu odhranjenju dece njihove, kuliko mogu, pripomagati, njoj dobru peldu pokornosti i ostaleh krepostih dati. Kruto skr- bljivo čuvati se da mlade oči, vuha i srdce ne spačlju. Vu ljubavi i krotkoči z njum baratati premišljavajuč da roditeli nijednu skrb, nika- kov kinč, nikakvo blago i bogatstvo vekše i preštimateše nemaju kak svoju decu.« (RVK, III, 157)

21

»[G]reše službeniki ako se iz svoje gospode i gospodarov zesmejavaju, zešpotavaju (...), od njih špotljivo govore, njihove falinge raz- glašaju (...).« (RVK, III, 157–158)

22

Takvo stajalište svoje uporište nalazi u kršćanskom nauku, u mudrim riječima kralja

Salomona: »*Gde ne poglavara*, veli Šalomon, *onde ljudstvo gine*. Prov. XI. v. 14.« (RVK, III, 165)

23

»Vu našeh državah zove se najveksi poglavar cesar, koji skupa vugarški, pemski, horvatski &c. je kralj. Vu občinskom pako vu vseh kral- jestvih i državah je samoladavec.« (RVK, III, 166)

24

Stoga se *farnike* poziva, »ako se seme nepri- jatelskeh namenjenih vu srcadah podložnikov seje i po vsud raznaša, i takova znana jesu, da se vu spadajučem mestu oglase; uskoče- nja soldatov, kuliko je moguče, prepreče se (...).« (RVK, III, 171)

odgojnom smislu »prikladan omotač za pohranjivanje magijske supstancije koja se zove autoritet« (Sloterdijk, 2017: 176).

Crkva bi se u razdoblju prisutnosti *Austrijskog katekizma* u Hrvatskoj (1777. – 1847.) mogla pohvaliti da je postala svojevrsnim profesionalnim čuvarem tradicije, a to je zapravo u pravom smislu oživotvorila kada je zadobila značajniju ulogu u obrazovanju. Osim brige za vlastiti podmladak, kler je osigurao nadzor i vodstvo u obrazovanju mladih u društvu kao cjelini. Dakle, kao što je školstvo omogućilo razvijanje utjecaja Crkve, tako je i država svoju moć stjecala nadzorom nad obrazovanjem. Upravo s obzirom na taj referentni okvir jasnija je sprega vlasti i oltara u različitim razdobljima europske povijesti.

Usporedimo li teze iz *Austrijskog katekizma* s Kantovim tekstom *O pedagogiji*,²⁵ uočljiv je zajednički naglasak na disciplini, koja prema tom filozofu ono životinjsko u nama pretvara u ljudsko. Međutim, premda je u cjelini njegove filozofije pojam dužnosti i stege vrlo snažan, važno je reći da ističe kako ne postoji točno određena ideja koju bi u odgoju trebalo realizirati, nego treba uvažavati prirodne dispozicije. Posve mu je strano pozivati se na religijski autoritet, kao što mu je stran i čisto pragmatički okvir roditelja (odgajati tako da djeca što bolje prođu u životu) ili državni interes u odgoju (jer vladarima trebaju podanici). Njegov je pristup odgoju sav u nastojanju da se sačuva ideal i mogućnost individualnog perfektuiranja, a što se postiže kroz nekoliko odgojnih stupnjeva: discipliniranje, kultiviranje, civiliziranje i moralnost.

À propos naše komparacije s odgojnim momentima u razmatranom *Austrijskom katekizmu* dostatno je podcrtati da je Kant discipliniranje shvatio kao negativni moment odgoja (u vezi sa spomenutim sprečavanjem ostajanja u životinjskom), ali i da su svi pragmatični aspekti odgoja samo stupnjevi koji vode onom jedino bitnom: slobodi, umnosti i istinskoj moralnosti. Stoga, treba istaknuti značaj njegove filozofije odgoja, koja je u ovdje analiziranoj epohi bila znamen nečega novog, premda su još uvijek postojale različite povijesno prevladane odgojne i društvene paradigme kao preostatak starih disponiranja u tradiciji i autoritetu.

Kantova kritika religije

S religijom se uvijek povezivalo dosta toga. Nama su ovdje bitne dvije stvari. Prvo, a što se odnosi na kulturu kao nasljeđujući sklop pravila i normi, religija je u pojedinim epohama bila duboko impregnirana u svakodnevnicu ritualnim ponavljanjima i običajima. Čovjek je biće navike, pounutrujemo i pounutreno očitujemo. Drugo, življeni aspekt religijskog u mnogim filozofskim pokušajima (od Platona pa sve do neoskolastike) nadopunjuje se tzv. dokazima za postojanje Boga. Za mnoge u suvremenosti rasprava o tim dokazima jest svojevrsni filozofski atavizam. Povijesno uzevši, ako u ključnim aspektima prihvaćate Kantovu filozofiju, onda vam je začudno već ono što Hegel čini s reaktualizacijom Anselmova ontologijskog dokaza, a s tomističkom neoskolastikom stvari su još neobičnije jer se cijela neoskolastička mislena zgrada temelji na racionalnom dokazivanju Božjeg postojanja i paralelnom usklađivanju vjere i znanja (znanosti). Mnogi mislitelji i ljudi od duha (primjerice pjesnik Friedrich Schiller) ostali su zatečeni njegovim stavom spram mogućnosti dokazivanja Božjeg postojanja. Kant je, kritizirajući metafiziku Christiana Wolffa, odbacivao raširene stavove skolastike, koja se orijentirala na nasljedovanje jednog aspekta aristotelizma, a protiv Parmenida, i to je prevladavalo stoljećima. Kantovo je mišljenje u temelju drugačije od Hegelove i

neoskolastičke filozofije, a ovdje ga uzimamo kao istinski modernu, prosvjetiteljsku i prosvjetljujuću paradigmu.

Kant je svojim agnostičkim stajalištem imao veliki utjecaj na rasprave o mogućnosti spoznaje Boga teorijskim umom. U osnovi, njegovo shvaćanje uvjetovano je epistemološkim stajalištem po kojem nužna i sigurna teoretska spoznaja može biti tek rezultat sinteze osjetilnog iskustva i pojma određenog kategorijama. Pojmovi razuma uvijek su vezani uz osjetilne zamjedbe, uz zoroze, a oni pak nisu prenosivi na Boga kao transcendentnu stvarnost. No čovjekov razum traži zadnji razlog svemu i nužno razvija ideju Apsoluta jer narav našeg mišljenja sve svodi u jedno jedinstvo. Zato ideji Boga pripada (samo)regulativna funkcija.

Pored navedenog, velik prosvjetiteljski iskorak u discipliniranju uma odnosio se na kritiku skolastičke metode *analogia entis* u govoru o Bogu. Skolastici su tvrdili da je ona, premda u toj metodi pojmovlje postaje neprecizno, vrlo zahvalna za zaključivanje. Međutim, kantovski uzeto, da bismo mogli govoriti o nepreciznosti, moramo moći stupnjevati nepreciznost spram poznate preciznosti. Kažemo li da tu nepreciznost kompariramo s preciznošću iz nama poznate logičke ili empirijske sfere ne govorimo ništa jer je pri dokazivanju Božje egzistencije intencija spoznaje usmjerena u područje izvan našeg iskustva. Zato nije ispravno tvrditi da je naša spoznaja u toj metodi neprecizna, nego trebamo kritički priznati da je prazna. *Ignoramus et ignorabimus*. Metodom *analogia entis* zapravo možemo spoznati samo što Bog nije, a ne što jest. Tako stoji i s objektima u analogijskoj spoznaji općenito. Znajući sličnost nečega, spoznajemo njegovu različitost spram sumjeravanog polaznog objekta. Razlike u empirijskom svijetu mogu biti veće ili manje, ali kada se odnosi protežu na transcendenciju, potrebno je više skromnosti i uviđanja vlastitog neznanja (*Deus absconditus*).

Tri pojmovna horizonta ključna su za Kantovu kritiku klasične metafizike – stvar o sebi (*Ding an sich*), umna vjera (*Vernunftglaube*) i misao o apsolutnom. Naime, dotadašnje je metafizičko znanje utvarno i prividno, a spoznajna ograničenja koja proishode iz naravi našeg uma kompliciraju se s njegovim pojmom – umna vjera. Kao prvo, ta sintagma označava mislenost vjere u smislu nadilaženja ograničenja što ih daje pojavnost, odnosno ono što postulira vjerovanje u pravom se smislu pokazuje umu. Vjera je, prema Kantu, vjera čistog uma, tj. uma oslobođenog čulnog iskustva i formi čulnosti. Čisti um ne pruža spoznaju i zbog toga stoji znameniti Kantov stav iz *Kritike čistog uma*: »Morao sam ograničiti znanje da bih dobio mjesto za vjerovanje«. U horizontu prakse i smisla koji Kant traži za čovjeka kao slobodno, umno i konačno biće, praktički um ima potrebu dalje razmatrati i postulirati što teorijski um nije mogao spoznati. Kao rezultat istraživanja praktičkog uma, a s obzirom na spomenutu problematiku Boga, Kant postulira umnu vjeru (*Vernunftglaube*). Umna vjera nije klasični *credo*, ona je pristanak praktičkog uma na ono što je teorijski um mogao promišljati bez unutrašnje proturječnosti, ali isto nije mogao dokazati. Naime, dajemo svoj pristanak u smislu umne vjere jer Bog u konačnici daje najviši smisao, zakon i svrhu. U kantovskom smislu volja

25

Kantov tekst *Über Pädagogik (O pedagogiji)* objavljen je 1803. godine, a to je zapravo predavanje *Praktična uputa kako odgajati djecu* koje je Kant održao 1776. – 1777. godine u Königsbergu. Tekst se sastoji od niza savjeta i poučnih primjera za pravilan odgoj djece.

Podijeljen je u dva dijela: *Fizički i Praktički odgoj*. Zanimljivo je da koristi izraz iz dječjeg jezika 18. stoljeća kada želi opisati nesamostalne subjekte: ti su ljudi još uvijek »u hodaljci«.

je suprotstavljena želji i upravo ona razvija umnu vjeru. Čovjek kao umno biće ne bi u pravom smislu mogao razvijati svoje bivstvo da ne vjeruje u smisao vlastite egzistencije pa je zbog toga za Kanta jedini put za postulatorno govorenje o Bogu ono koje uključuje razmatranje smisla moralnosti (to je ‘dokaz’ koji ne dokazuje nego – pokazuje – uvjete mogućnosti specifičnog razumijevanja čovjeka). Zapravo, sve tri Kantove *Kritike* trebaju obrazložiti istinski interes i potrebe čovjeka kao čovjeka. U konačnici, čovjek je djelatno biće (biće prakse), a horizont praktičkog uma područje je na kojem se mogu postulirati odluke i orijentacijski putovi, drugačijeg reda od spekulativnog horizonta.

Dakle, vjera kao umna vjera moguća je i opravdana. Pritom treba istaknuti važnost vjere, a ne znanja, koje se očekuje kao rezultat dokazivanja Božjeg postojanja. Naime, vjera je u kantovskom smislu bitna, ako se prihvati njena umna relevantnost i mogućnost i ako ostavlja otvorenom samu otvorenost čovjeka. Spoznaja Boga bila bi suprotna čovjekovu interesu jer bi imanje takvog znanja promijenilo biće koje je slobodno u svojoj odgovornosti i odlukama. Vjera daje nadu, a znanje o svemoći gospodara djelovalo bi paralizirajuće. Umna je vjera misao koja zna sebe samu kao osmišljateljicu ljudskog postojanja. Za razliku od klasične metafizike, Kantova filozofija polazi od čovjeka kao praktičkog bića i čovjeka u svijetu. Čovjek je u svijetu determiniran kao biće prirode, ali kao misleno i slobodno biće nezadovoljan je ograničenjima empirijskog svijeta pa kroz slobodu i bivajući slobodom postulira ono što omogućuje totalitet uvjeta postojanja svijeta, a to čini jer mu je stalo do temelja sveg bića. Očigledno da je Kantovu misaonu pothvatu inherentan element otvorenosti, bezdan slobode ili drugačije rečeno, rizik da se odvažno misli s onu stranu mogućnosti da se transcendentno ‘dokaže’. Za one koji isto dokazuju, sve je već odlučeno, no to nije put mišljenja u Kantovu prosvjetiteljskom i filozofskom pothvatu.

Odlučujuća prosvjetiteljska misao, razvijena u *Kritici praktičkog uma*, glasi: moral se ne može zasnovati na religiji. Jedino praktički um može utemeljiti religiju dostojnu umnog bića. Iz uma koji otkriva svrhe u prirodi, čovjek kao konačno i umno biće traga za krajnjom svrhom jer je nezadovoljan svakom danom svrhom, koja je kao zadana podređena nekim drugim svrhama. To se razrješava postuliranjem najvišeg smisla svijeta i čovjeka. Stoga je Kant prosvjetiteljski mislilac za kojeg je um upravljen na smisao, a dostojanstvo čovjeka je u tome da se svojevrsnom asketologijom kroz autonomnost i slobodu sve više usavršava da bi postao dostojan sreće. Upravo je zbog toga istinska religija zasnovana na umu, a prosvjetiteljski moment je i u tome što orijentacijski horizont za djelovanje ne pronalazi u prirodi ili kozmosu, nego u čovjeku kao djelatnom biću. Čovjek se preobražava za umnu slobodu, on stalno treba postajati umnim, jer nije *animal rationale* nego *animal rationabile*, kako glasi Kantov stav iz knjige *Antropologija u pragmatičkom pogledu*.

Kant je bio protivnik mnogočega što se smatralo kanonskim u svjetskim religijama, napose u kršćanstvu. Njegova knjiga *Religija u granicama pukog uma* izazvala je vrlo žestoke reakcije i završila na *Index librorum prohibitorum*. Smatrao je da nikakvo propovijedanje dogmatike vjere neće učiniti čovjeka dostojnijim božanske pomoći. Također da objava, čuda, povijesna predaja, bogoslužjenje i molitva ne mogu zamijeniti moralni zakon koji je u nama, iz kojeg proishodi istinska religioznost. Stoga, on u evanđeljima ne traži temelj vjere, nego njenu potvrdu. Idolatrija je tražiti sredstva za dobivanje milosti Božje. Drugačije rečeno: moral nema temelj u religiji, nego može zasnovati religiju tako što će je opravdati.

Kant se morao nastavljati na metafiziku svoga doba jer ga inače nitko ne bi shvatio. Njegovo traganje za smislom i uvidi da se svako biće može shvatiti tek preko postojećeg smisla koji prethodi svakoj činjenici i danosti moraju biti shvaćeni na način da je kod Kanta uvijek riječ o otvorenosti i širokim horizontima, a tek u suptilnim nijansama njegova djela može se uvidjeti istinska revolucija koju ono donosi. Posebnost je Kantova značenja u uspostavljanju moderne političke misli u tome što politika sama postaje temom; moral više ne dozvoljava da se njena važnost izbjegava. Politika proishodi iz cjelokupnog mislenog sustava u kojemu je briga za uspostavljanje smisla temeljna zadaća. Kako je njegova filozofija u cjelini vodila mišljenju prosvjetiteljstva i mira, smisao koji čovjek kao umno biće ostvaruje uvijek je nešto više, otvorenost sama. Primjerice, čovjek u strogom smislu – kao samospoznata umnost – ne želi tek vlastitu sreću jer zna da sreća ne ovisi samo o njemu i njegovoj moralnoj odluci nego i o svijetu na koji on nema utjecaj; on hoće prvenstveno biti dostojan sreće, pri čemu sebi doduše ne može (a zasigurno i ne bi trebao) zabraniti da želi sreću.

Premda u zbilji još uvijek može biti nasilja, gospodara i robova, po duhu vremena smo bića slobode. Prosvjetiteljstvo omogućava da se ideja slobode širi i razvija, prema mjeri koju čovjek kao stvaralačko biće omogućava i ostvaruje. Naravno, nisu svi ljudi istinski obrazovani, tj. ne ostvaruju umnost, nego u sebi nose povijesne preostatke praznovjerja i praznoslovlja, onoga što nije univerzalno niti može biti temeljem političkog života. Stoga, refleksija mora trajno nastavljati svoj hod u povijesti.

Prema prosvjetiteljstvu

S prosvjetiteljstvom započinje novovjekovno povjerenje u um. Mišljenje je postalo novi stupanj duha u smislu kriterija koji se opire starijim spekulacijama oko ljudskih i božanskih stvari. Prema Hegelu, svjetovnost kao prosvjetiteljski horizont je zapravo carstvo volje, a »um volje pak je upravo to da se drži u čistoj slobodi« (Hegel, 2017: 355). On će različite putove kod Nijemaca (sklonost apstrakciji) i Francuza (prelazak na ostvarenje) povezati kroz simbiotiku religijsko-reformatorskog i prosvjetiteljskog. U Njemačkoj se s protestantskim djelovanjem dogodilo stanovito umirenje savjesti i duhovnih potreba, ostvarila su se poboljšanja u čudorednom i pravnom području, tj. čini se da je napredak u religijskom području pasivizirao društveni (i revolucionarni) moment. S druge strane, Francuska revolucija svjetski je povijesni događaj, ostvarenje ideje slobode.²⁶ Je li razlika u različitim putovima dviju velikih država, Francuske i Njemačke, upravo u tome što Hegel navodi, dakle u različitom odnosu prosvjetiteljstva i religijskog, ostat će teorijski izazov u širokoj konstelaciji uvjetovanosti.

Nad izostankom prosvjetiteljstva u hrvatskim zemljama Habsburške Monarhije lebdi duh religijskog otpora prema promjenama u društvenom i političkom smislu, ali zapravo su korijeni toga puno prozaičniji. Prvenstveno je riječ o općoj zaostalosti, siromaštvu i neobrazovanosti velikog dijela stanovništva, a održavanje takvog stanja odgovalo je i hrvatskom plemstvu, kao i kleru

26

Hans Joas u knjizi *Die Sakralität der Person. Eine neue Genealogie der Menschenrechte* dijalogizira sa široko rasprostranjenim stajalištem da su ljudska prava proizašla iz duha Francuske revolucije, odnosno francuskog prosvjetiteljstva koje je zasigurno bilo anti-

klerikalno, a možda i protukršćansko. Njegovu je pak mišljenje da je »prosvjetiteljstvo u većini europskih država bolje shvatiti kao pokret religijskih reformi nego kao pokušaj prevladavanja ili zatiranja religije« (Joas, 2015: 33).

zbog povlastica koje su uživali. Stoga se za hrvatske zemlje u 18. stoljeću može reći kako se njihovo ostajanje u produženom srednjem vijeku događa i s kršćanstvom i onkraj kršćanstva. Naravno, kada u kontekstu te teme razmatramo kršćanstvo, onda je riječ o njegovoj institucionalnoj, etatiziranoj verziji, propovijedima koje su zaogrnutе diplomacijom i politikom, a stalo im je više do svjetovnih dobara nego do duše. No bez obzira kako odredili takvo »kršćanstvo«, ono je u vremenu od renesanse do prosvjetiteljstva u hrvatskim područjima ukalupljeno u feudalni poredak, održava ga i posvećuje. Sekularizacija je kasnila, odnosno povijesno je zakasnila da bi se i tu pripremlilo plodno tlo za najvažniju značajku modernog društva: pluralizam. Pluralizam kao svojevrsni *tertium datur*, zapravo je međugra mnoštvenosti i jedinstvenosti. Mislimo li Europu u najljepšem svjetlu, ona je pokušaj međudjelovanja mnoštva identiteta i ujedno potraga za zajedničkom normativnom političko-etičkom idejom. U tom pogledu njezino nasljeđe i tradicije polazište su za univerzalne vrijednosti. Takva Europa pluralnost potvrđuje kroz toleranciju, štiti kritički duh, razvija toleranciju i znanost, zagovara pravnu državu i ljudska prava, a sve to nije tek europska (ili zapadnjačka) kvaliteta, nego globalno i univerzalno poopćiva vrijednost. Utoliko je važno uvidjeti da neki (u kulturnom smislu) rubni dijelovi Europe nisu adekvatno pratili takav put slobode u »stoljeću prosvjetiteljstva«, nego su se tomu polagano naknadno približavali. Puno toga ide uz prosvjetiteljstvo. Pored vjere u razum i razvijanje prostora slobode, uvijek je prisutna svojevrsna naivnost prosvjetiteljstva. Da se prosvjetiteljstvo može preokrenuti, otići na stranputice i izazvati kontraefekte, pokazuje povijest 20. stoljeća. Je li iluzija vjerovati kako se odgojem i političko-pravnim rješenjima može razbiti barbarstvo (kantovski rečeno: radikalno zlo u čovjeku)? Prosvjetiteljstvo zapravo stvara i vjernike i nevjernike, pledirajući za otvorenost, činjenice i um. Naravno, otvorenost je moguća samo ako negujemo dvojbu i samokritiku, te vrline prosvjetiteljstva. Ništa ne može nadoknaditi slobodno mišljenje jer iz njega proishodi ljudsko dostojanstvo. Pred Kantom je kao temeljni problem razvoja prosvjetiteljstva stajao sukob religije i znanosti. Trebalo je ograničiti crkveni autoritet, razdvojiti religijski i politički autoritet, osloboditi pojedinca od nekritičkog usvajanja stavova institucionalne religije. Slijedimo li religijski autoritet, to je za Kanta samoskrivljena nezrelost, posljedica lijenosti i kukavičluka. Suprotno od toga, otisnuće na široko more dvojbi znači trajnu unutrašnju napetost, nedovršivost i rascjep, ali i slobodu na kojoj se temelji ljudsko dostojanstvo.

Literatura

Anonymus, *Traktat über die drei Betrüger*, preveo Winfried Schröder, Meiner Verlag, Hamburg 1992.

Bedouelle, Guy, »Nastanak književne vrste 'Katekizam'«, *Svesci* 47 (1982), str. 36–43.

Blažević, Zrinka, »Konfesionalni identitet i konfesionalna kultura slovenskog protestantizma iz perspektive teorije konfesionalizacije«, u: Aleksandar Bjelčević (ur.), *Simpozij Obdobja 27: reformacija na slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2010., str. 513–526.

Blažević, Zrinka, »'Prosvijećena modernizacija' – mogućnosti i ograničenja historijske konceptualizacije«, u: Drago Roksandić (ur.), *Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: interkulturni aspekti 'prosvijećene' modernizacije: zbornik radova s Hrvatsko-srpskog znanstvenog kolokvija 2011.*, Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2014., str. 11–23.

Budak, Neven, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb 2007.

Cuvaj, Antun (ur.), *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: od najstarijih vremena do godine 1780.*, sv. I, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb 1910.

Dincelbaher, Peter [Dinzelbacher, Peter] (ur.), *Istorija evropskog mentaliteta: glavne teme u pojedinačnim prikazima*, preveo Branimir Živojinović, Službeni glasnik, CID, Beograd, Podgorica 2009.

Dukić, Davor, »Hrvatska književnost: neke temeljne značajke«, u: Ivan Golub (ur.), *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII.–XVIII. stoljeće)*, sv. 3, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 2003., str. 487–499.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Filozofija povijesti*, preveo Viktor D. Sonnenfeld, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2017.

Horbec, Ivana, *Razvoj uprave i javnih službi Banske Hrvatske u vrijeme vladavine Marije Terezije* (disertacija), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, Zagreb 2009.

Horbec, Ivana; Matasović, Maja; Švogler, Vlasta (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Zakonodavni okvir*, sv. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2017.

Hoško, Franjo Emanuel, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Salezijanski provincijalat, Zagreb 1985.

Hoško, Franjo Emanuel, *Josip Pavišević – svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2003.

Hoško, Franjo Emanuel, *Grga Čevapović: osporavatelj ranog liberalizma*, Salesiana, Zagreb 2011.

Jakšić, Josip, *Četiri stoljeća hrvatskog katekizma: nastanak strukture i sadržaja katekizma, razvoj katekizma u svijetu i u nas, bibliografija hrvatskih katoličkih katekizama kroz četiri stoljeća (1578–1980)*, Nadbiskupski duhovni stol, Glas Koncila, Zagreb 1995.

Joas, Hans, *Die Sakralität der Person. Eine neue Genealogie der Menschenrechte*, Suhrkamp Verlag, Berlin 2015.

Judson, Pieter M., *Povijest Habsburškog Carstva*, prevela Karmela Cindrić, Sandorf, Zagreb 2018.

Jukić, Ivana, »Vjerska politika plemstva u Hrvatskom saboru od 1604. do 1687. godine«, u: Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje (ur.), *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Zagrebu 6. i 7. prosinca 2013.*, Matica hrvatska, Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb 2016., str. 85–98.

Kant, Immanuel, *Metafizika čudoređa*, preveo Dražen Karaman, Matica hrvatska, Zagreb 1999.

Kant, Immanuel, *Pravno-politički spisi*, preveo Zvonko Posavec, Politička kultura, Zagreb 2000.

Kant, Immanuel, *Religija unutar granica pukog uma*, preveo Kiril Miladinov, Naklada Breza, Zagreb 2012.

Karaman, Igor, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750.–1918.)*, Naklada Ljevak, Zagreb 2000.

Katekizam Katoličke crkve, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb 1994.

Katušić, Maja, »Pregled političkih zbivanja«, u: Lovorka Čoralić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, sv. 5, Matica hrvatska, Zagreb 2013., str. 3–26.

Lakuš, Jelena, »Jozefinistički duh i katekizmi prve polovine 19. stoljeća u Dalmaciji«, *Croatia Christiana Periodica* 31 (2007) 59, str. 67–84.

Novak, Zrinka, »Crkva i vjerske prilike«, u: Lovorka Čoralić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, sv. 5, Matica hrvatska, Zagreb 2013., str. 169–194.

Posavac, Zlatko, »Reljković i estetika«, u: Dragutin Tadijanović, Josip Vončina (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Relkovića*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek 1991., str. 105–115.

RAZTOLNACHENYA | ZVERHU | VELIKOGA | KATEKISMUSHA | VU | CZESARZKO-KRALYEVZKIH | DERSAVAH ZA NAVUCHANYE | ODLUCHENOGA, | NAVLAZTITO | ZA PODVUCHATI LADANZKO | LYUDZTVO Z-PRIDANEMI NA | KREPOZTNO DERSANYE KERSCHAN- | ZKO ZPADAJUCHEMI NAVUKI ZKUP | SZLOSENA Y NA HORVSTZKI | JEZIK PRENESHENA | PO | JOSEFU ERNEZTU MATTHIEVITS | Kraljevzke Perveshne Skole Zagrebch- | ke Navuka Kerfchanzkoga, y Hitorie | Szetveta PifzmaNavuchitelu. | ZTRAN III. | Od Lyubavi. | Z-dopufchenyem Poglavarov. | VU ZAGREBU, | PRITIZKANO VU CZESZ. KRALY. SZLOBOD- | NOJ NOVOSZELZKOJ SZLOVOTIZKI. | 1797.

Rebić, Adalbert (ur.), *Opći religijski leksikon: A – Ž*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2002.

Remon, Rene [Rémond, René], *Religija i društvo u Evropi: sekularizacija u XIX i XX veku (1789–2000)*, preveo Marko Božić, Akademska knjiga, Novi Sad 2017.

Schiffler, Ljerkica, »Filozofski aspekti hrvatskog dopreporodnog razdoblja«, u: Nikola Batušić, Rafo Bogišić (ur.), *23. dani Hvarskog kazališta: hrvatska književnost uoči preporoda*, Književni krug, Split 1997., str. 96–113.

Shek Brnardić, Teodora, »Intelektualni razvoj«, u: Lovorka Čoralic (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, sv. 5, Matica hrvatska, Zagreb 2013., str. 195–218.

Sloterdijk, Peter, *Strašna djeca novog vijeka: o antigenealoškom eksperimentu moderne*, preveo Kiril Miladinov, Sandorf & Mizantrop, Zagreb 2017.

Todorov, Tzvetan, *Duh prosvjetiteljstva*, prevela Gordana V. Popović, TIM Press, Zagreb 2015.

Tomašić, Dinko, *Društveni i politički razvitak Hrvata*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 2013.

VELIKI | KATEKIZAM | I | IZ NJEGA IZVEDENE | NAJPOGLAVITIE ISTINE | KERSTJANSKO-KATHOLICSANSKOG | ZAKONA | ZA KORISTNO POJAVLJENJE NAUKA | O IZKUSHAVANJU UZRASNIE MLADEXI | U | PITANJIH I ODGOVORIH. | ZA | SLAVONIJU. | *Stoi nešvezan 8 xr*: | S' miloftivim Dopuftenjem Starishinah obo- | dvojga Poglavarstva. | *U OSIKU*, | Slovih IVANA MARTINA DIVALT, privil. | Knjigotifca. 1800.

Ivana Mikulić, Željko Senković

**Beyond the Christian Doctrine:
Austrian Catechism in Croatian Literary Culture in
the 18th Century and Kant's Enlightenment Thought**

Abstract

Croatian literary culture of the 18th century is marked by stylistic pluralism, considering that its Enlightenment character and its didactic (educational, moralistic and Catholic) and utilitarian dimensions are emphasized the most. Austrian catechism was the fundamental book of school religious education from 1777 until 1847 in the whole Habsburg Monarchy, and it played an important role in the upbringing of children, but also of the entire family and social community in the spirit of Josephine politics. This topic is viewed from the perspective of Immanuel Kant who found it important to emphasise the dangers to which the fetishisation of ecclesiastical norms can lead to, i.e. to hinder the development of critical moments of liberty and upbringing. The absence of Enlightenment period in Croatian countries of the Habsburg Monarchy is complexly conditioned: from religious resistance and changes in a social and political sense to stagnancy and lack of education of a large part of the population, altogether favourable to the Croatian nobility and clergy.

Key words

modernisation, *Austrian catechism*, family, upbringing, Immanuel Kant, Enlightenment, Christianity